

Zsidóság, asszimiláció, iskola-stratégia

Karády Viktor korábbi két könyvéből – „Zsidóság, modernizáció, polgárosodás” (1); „A felekezeti viszonyok és iskolázási egyenlőtlenségek Magyarországon” (2) – már tudjuk, hogy a 19. század végének hazai zsidósága a keresztény-történelmi középosztállyal kötött „asszimilációs szerződés” következtében, zömében – 97 százalékban – magyar nyelvű elemi iskolákat tart fenn, s ezek az iskolák rendre magasabb színvonalúak, jobban felszereltek voltak, s egy-egy tanulóra többet költöttek, mint az országos átlag, az izraelita tanulók pedig kevesebbet buktak, mint a többiek. A kép most – igaz, nem egy elemi iskolázási tanulmányban, hanem a budapesti ortodoxiáról, Fejtő Ferenc pályájáról és a szegedi asszimilációról szóló Karády-tanulmányokban – tovább finomodik.

Az „asszimilációs szerződés” nagymértékben konkretizálódik, kiderül hogy a magyartanítás megindulása az 1830-as, 1840-es évektől milyen konkrét összefüggésben áll a zsidóemancipáció mellett az országgyűlésben is fellépő helyi püspök kívánságával, vagy éppen a későbbi első felelős magyar miniszterelnök családjának helyi földbirtokosi hatalmával. Az asszimilációban élen járó szegedi zsidóság már 1863-ban – azaz a birodalmi méretű (nem kis részben nyelvpolitikai) küzdelem eldőlését meg sem várva – magyar nyelvűvé is alakítja iskoláját. Másfelől a neológ hitközség a saját nyilvános iskolájának védelmében kéri az ortodox zugiskola konkurenciájának kiiktatását a magyar adminisztratív hatóságoktól... (Az asszimilációt ellenző ortodox oldal viszont – tehetjük hozzá *Gonda László* nyomán – már jóval korábban az antiliberalis erőkkal működik együtt...)

Karády újabb adatai azt is világosan igazolják, hogy a budapesti és a vidéki neológ zsidóság iskolázási stratégiája is különbözik, a budapesti zsidóság a Budapestre jellemző községi elemi iskolákba járattja gyermekeit, a vidékiek viszont – alkalmazkodva ahhoz, hogy a felekezetek általában saját iskolákba járatták gyerekeiket – a helyi átlagnál magasabb színvonalú önálló iskolát tartanak fenn, s ezzel a magasabb színvonallal saját iskoláikba vonzzák a helyi nem zsidók egy részét is. E kétségtelenül másféle közeledési folyamat jelzőszáma, hogy az első világháború előtt *Fejtő Ferenc* szülővárosában, Nagykánizsán az izraelita iskola tanulónépességének 16 százalékát is elérte a nem zsidó – zömében a helyileg erős iskolafenntartó katolikus felekezethez tartozó (!) – diákok aránya. Utóbbi jelenségről szívesen olvasnánk többet, hiszen ez az asszimilációs folyamat másik oldalát jelzi, azoknak a nem zsidó csoportoknak az arányát, akik készek akár izraelita felekezeti iskolába is járattatni gyerekeiket. Nem abszolút számban hatalmas ez a mennyiség, hiszen a tízes években mintegy háromezer gyerekről van szó, az iskolába járó nem zsidó gyerekek töredékéről – de azért ez e népesség az izraelita elemi iskolák tanulóinak mintegy 9 százalékát teszi ki. (Saját vizsgálataink szerint az adat óriási különbségeket takar. Abaúj-Tornában ez 1 százalék, Alsó Fehérben 0, Aradon 4, Arad megyében 20, Árva me-

Adminisztratív tévedés következtében Nagy Péter Tibor Szabolcs Ottó kötetéről írt kritikája a szerző kívánsága ellenére egy másik folyóiratba is beszerkesztetett. Minthogy szeptemberi számunk nyomdai munkálatai időközben befejeződtek, nem találtunk jobb megoldást, mint hogy a borító és a tartalomjegyzék változatlanul hagyásával a szerző egy másik írását közöljük. Elnézést kérünk az olvasóktól és az érdekeltektől.

gyében 26 százalék stb. – gyakorlatilag iskoláról iskolára, helyi társadalomról helyi társadalomra haladó vizsgálatok kellenének ahhoz, hogy az eltéréseket pontosan megmagyarázzuk.) Olyan kutatási téma ez, melybe a helytörténet iránt érdeklődő tanárok úgy kapcsolódhatnak be, hogy közben országos, sőt nemzetközi szempontból fontos eredményeket produkálnának.

Aprólékos helytörténeti vizsgálatok nélkül Karády adatait egyetlen alapvető adatsorral látnánk bővíthetőnek, illetve bővítendőnek. Az 1900-as népszámlálás 3. kötetében a 12–14 éves korcsoport írni olvasni tudása megyék-felekezetek-nemek teljes kombinációjában megjelent – s így kiszámolható. Ez az adat az iskolába járás legalapvetőbb eredményéről tájékoztat. A budapesti és szegedi zsidó fiúknak például 99 százaléka írni-olvasni tudó, az Árva megyeieknek 97 százaléka, a beregieknek már csak 80 százaléka. Ez nemcsak a nagyváros-vidék, nyugat-kelet, hanem a neológia-ortodoxia lejtőt is tükrözi.

Az idősebb korcsoportok vizsgálatával már óvatosabban kell bánni. Országosan mindenképpen fontos adat, hogy 1910-ben például a 40–49 éves zsidó férfiaknak 91,5 százaléka tud írni-olvasni, míg az országos átlag csak 70,8 százalék, s a nemzetiségi szempontból tisztán magyarnak tekinthető reformátusoké is csak 83,1 százalék, de ez az adat csak részben tájékoztat az 1871 körüli iskolázási egyenlőtlenségekről (ha visszaszámolunk, ők ekkor voltak iskolás korúak), hiszen zavarja az adatot a mortalitás, a felnőttkori írni-olvasni tanulás, illetve az alfabetizációs készség – alsó társadalmi csoportokban megfigyelhető – elvesztése.

A regionális adatok nem alkalmasak a generációk összehasonlítására, hiszen az iskolázott emberek közismerten inkább vándorolnak, mint a nem iskolázottak. Alkalmas viszont arra, hogy megállapítsuk, az adott időpontban – például 1900-ban vagy 1910-ben – iskolába járó különböző felekezetű és nemzetiségű fiúk apjuk, illetve anyjuk nemzedékéhez képest mekkorát „ugranak”. Hiszen az adott pillanatban helyben jelenlévő szülői népesség adatai mindenképpen fellelhetők.

Karády legfontosabb témája a zsidók mennyiségi felülreprezentáltsága a középfokú iskolázásban, illetve a minőségi felülreprezentáltság: a jó tanulás és felekezetiesség összefüggései. Erről már az előző tanulmánykötetében is sokat olvashatunk, az új kötet ezeket az ismereteket elmélyíti, differenciálja, több irányban is. A legfontosabb újdonság, hogy Karády most már nemcsak az elitiskola-típusokkal, hanem a középiskolák 1–4 osztályával azonos korcsoportnak szervezett polgárikkal, illetve a középiskolák 5–8 osztályával párhuzamos korcsoportnak szervezett felső-kereskedelmikkel és a tanítóképzőkkel is számol. A zsidók részvételének növekedése leglátványosabb a polgárikban, itt ugyanis a századforduló megfelelő zsidó korcsoportjának 17,6 százaléka van jelen, 1910-re ez 22,3 százalékra nő, az új országterületen 1920-ban 30,2, 1930-ban 40,0 százalék, hogy a zsidó-törvények után, 1941-ben 11,8 százalékra csökkenjen.) E növekedés azonban – s ez egyeduralkodó – valójában a felülreprezentáció csökkenését jelenti, hiszen a polgári közben tömegesedik, a zsidó és nem zsidó aggregátum polgáriba lépési esélyei kiegyenlítődni látszanak.

Ide két megjegyzés kívánkozik: az egyik, hogy a zsidó törvények előtt beiskolázott fiúk „kifutásával” (1942/43-ra) az izraelita tanulók aránya a polgári tanulónépességében 5,2 százalékra csökken, ami alatta marad az 1930-as végén tapasztalt, illetve az izraelita népesség urbanizáltsági aránya alapján vélelmezhető igényeknek. A másik megjegyzés arra vonatkozik, hogy az országterület ugyan változik, de Budapesté nem, s itt 1907-ben 25,6 százalék, 1924-ben 23,1, 1930-ban 16,7, 1936-ban 13,4 százalék volt a zsidó fiúk aránya a polgáriban. Az izraeliták tehát fokozatosan alulreprezentálttá válnak a polgáriban. (A részvétel és a tanulmányi eredmények felekezeti-társadalmi különbözősége közel sincsen még olyan alaposan kimutatva a polgáriban, mint a középiskolákban, egyelőre csak három fiatal kutató, *Andor Eszter*, budapesti, *Kasza Brigitta* csepeli és *Kasza Judit* egri elemzése állnak rendelkezésre, s három-négy elemzés készül még a budapesti és a debreceni egyetem egy-egy szemináriuma keretében.)

A polgáriból továbbvivő iskolatípusok egyike a tanítóképző, Karády igen meggyőzően mutatja be, hogy a zsidó elemi iskolák számának alacsony mivolta, a tanítói munkaerőpiac zsidók számára – finoman szólva – előítéletes munkáltatói attitűdjei hogyan tartják távol ettől az iskolatípustól a magyarországi zsidóságot. Az elemzéshez legfeljebb egy megjegyzés kívánkozik: nyilván nem véletlen, hogy a mind kevesebb izraelita tanítójelölt mind nagyobb arányban a saját felekezeti fenntartású képzőintézetekbe jár, viszont ezek tanulmányi színvonala – melyet a tanulmányi eredmények és a képesítővizsgálati eredmények hányadosával becsülhetünk – kiemelkedően magas.

A zsidóság társadalomtörténete és az oktatástörténet kutatói számára egyaránt fontos új eredmények olvashatók a felsőkereskedelmi iskoláról. A bátran legmodernebbnek nevezhető magyar iskolatípusról közel fél évszázada nem készült komoly történeti elemzés – az akkoriak pedig az iskolatípus elkötelezettjei tollából származnak, tehát valóban minden adatukat és megállapításukat kétszer is ellenőrizni kell. Karády elemzéséből kitűnik, hogy a századfordulón nagyságrendileg ugyanannyi zsidó járt a felsőkereskedelmibe, mint a középiskola felső tagozatába, s közel ugyanannyian érettségiztek is, a két világháború között pedig a zsidó érettségizők harmada felsőkereskedelmis végzettséget szerzett, azaz a felsőkereskedelmiben érettségizők több mint negyede zsidó volt.

Karády régi klasszikus témája a másik – királyi – tanulmányi út egyenlőtlenségrendszere, mely a reáliskola/reálgimnázium/gimnázium osztályain és érettségijén át vezet a felsőoktatásba. A könyv e vonatkozásban is tovább pontosítja Karády korábbi megállapításait. A századforduló előtt mind a katolikus, mind a protestáns középiskolákban tanulhattak zsidók, bár az utóbbiak már akkor is nyitottabbak voltak. 1909 után a katolikus iskolák fokozatosan „zárnak”, a zsidó tanulók átáramlanak az újonnan megnyíló állami iskolákba vagy éppen a protestánsokba, annak ellenére, hogy a sokak által toleranciája miatt ma is „meghatottan” emlegetett fasori evangélikus gimnázium a két világháború között már hatszoros(!) tandíjat rótt ki az oda kívánczó zsidó gyerekekre. A katolikusok zártsága sem egyforma – e szférán belül a piaristák maradtak viszonylag nyitottak, még az 1940-es években is. A szerző hangsúlyozza, hogy a királyi katolikus, illetve az erdélyi katolikus gimnáziumok sem kirekesztőek – a századfordulón a királyi katolikus iskolák diákjainak csak 57,9 százaléka volt katolikus. Ennél a szerzetesrendek sokkal zártabb iskolákat működtettek. (74,7 százalékban katolikus diákokkal). Az erdélyieknél is csak a diákok negyede nem-katolikus – viszont ezen belül több a zsidó.

Magam ezeket az iskolákat nem szívesen vonnám össze a szerzetesrendi gimnáziumokkal egyetlen „katolikus aggregátummá”, mert úgy vélem, minőségileg másról van szó. A kir. kat. gimnáziumokat a Magyar Tanulmányi Alap tartotta fenn, melyet *Mária Terézia* annak idején a felekezeti különbségek teljes elutasításával alapított meg, s melyeket a tanügyigazgatás szinte ugyanolyan módon kormányozhatott, mint az állami iskolákat. Az erdélyi katolikus státusz által fenntartott gimnáziumok pedig olyan modellt jelentettek, melyek *Eötvös József* álmát, a katolikus hierarchiával szemben autonóm módon megszerveződő katolikus társadalom kulturális önigazgatását szimbolizálták – liberális beállítódásuk tehát eleve feltételezhető.

Igazán fontos újdonságot hozott az iskola fenntartójához képest más vallású tanulók eredményeinek elemzése. Míg a felekezetiileg semleges állami iskolákban a zsidók szinte minden tárgyból jobb jegyeket kapnak, mint a nem zsidók, addig a felekezeti gimnáziumok saját felekezetük tagjainak adják a jobb jegyeket. Lehetséges, hogy Karádynak van igaza, s „a felekezeti gimnáziumokba átlagosan nem a legbrilliansabb más vallásúak kerültek, ezért gyengébb a teljesítményük a többségiéknél”. Lehetséges azonban, hogy a felekezeti előítéletek rendszeréről van szó – ezt bizony csak úgy lehetne kideríteni, ha a tanulók korábbi elemista és későbbi egyetemi pályáját megvizsgálánk – ez pedig megint csak a helytörténetészeknek kínál feladatot.

Karády elemzései már elválasztják az alsó és felső középiskolát. Kiténik, hogy a zsi-

dókat csak jó szereplésük esetén hagyták szüleik tovább tanulni, egyébként gazdasági pályára küldték őket, leginkább a középiskola negyedik osztálya után. Így a zsidók jegyei a magasabb osztályokban sokkal inkább felülmúlják a keresztényeket, mint az alacsonyabbakban, s kevesebbszer is veszítenek évet az érettségiig. A tanulás és jótanulás asszimilációs stratégia is: mi mást mutatna, hogy a magyar nevű zsidók tanulmányi eredményei jobbak, mint a nem magyar nevűeké, s ugyanez látható a katolikusoknál. (Kicsit zavarja persze a képet, hogy az evangélikusoknál nincs így, s az is, hogy a reformátusok majd negyede nem magyar nevű, noha egy hagyományosan magyar etnikumú felekezetéről van szó, de hát, ahogy ezt mondani szokták, ez még további kutatások tárgya lehet...)

A továbbtanulás során az iskolai piac „láthatatlan keze”, a gyengébben tanuló keresztényeket jellegzetesen „zsidó” magángazdasági pályákra, a gyengébben tanuló zsidókat pedig „keresztény” közfunkciókba terelte – azaz az intellektuálisan esélyesek „maguktól is odamentek”, ahol a társadalom megfelelően díjazta megjelenésüket. (A bölcsész és mérnökpálya a kivétel, ide csak jó tanulók jönnek.) Karády új és minden eddiginél meggyőzőbb számításokkal igazolja azt is, hogy amennyiben a zsidóság átlagos foglalkozási és településszerkezeti előnyét beleszámoljuk, a zsidóság mennyiségi és minőségi tanulmányi fölénye akkor is megmarad – itt tehát mélyebb, kultúrában, értékekben, családi stratégiákban megnyilvánuló jelenségről van szó.

Teljesen új eredményeket mutat be a szerző, amikor a nyugat-európai nemzetközi egyetemi piacról, s ennek Monarchia-beli alváltozatáról, a bécsiről szól igen sok adattal, s igen finom elemzésekkel. A közhiedelemmel ellentétben a nyugati egyetempolitikában is szerepet játszik az antiszemitizmus: például az Oroszországból érkező zsidó hallgatók elleni 1910-es évekbeli német akciókban...

Helyi és nyomtatott források egyaránt lehetővé tennék, hogy a magyar tanártársadalom – nemcsak a történelem –, de akár a matematikatanárok köre is – éppúgy bekapcsolódjék a korszerű kutatásokba, mint száz évvel ezelőtti kollégáik. Hogy tevékenységük használható és módszertanilag megbízható legyen, ahhoz igazi „kötelező olvasmány” Karády Viktor új kötete.

Jegyzet

(1) Cserépfalvi Kiadó, 1997

(2) Replika Kiadó, Bp 1997

KARÁDY Viktor: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok.* Replika Kör, Bp, 2000.

Nagy Péter Tibor

A skacok

Paul Willis könyve nehéz próba elé állítja a fordítót (és a kontrollfordítót), ami már rögtön a címnél is megmutatkozik. A fordító érezte, hogy suta megoldás lenne az eredeti cím („Learning to Labour”) szó szerinti vagy kicsit is tapadó fordítása, és elvette a „munkásnak tanulni”, a „munkáslét megtanulása” és ehhez hasonló szörnyűségeket, egy merész húzással címszereplőkké avatta a könyv főszereplőit.

Ez a könyv, „A skacok (Iskolai ellenkultúra és munkáskultúra)” a kritikai kultúrakutatás birminghami aranykorának egyik legjelentősebb terméke, melynek az hozta meg a nemzetközi hírnevet, hogy elegánsan és meggyőzően ötvözi az aprólékos empirikus elemzést és a nagyívű elméletalkotást. A mű Willist a brit eredetű, politikailag elkötele-

zett kritikai kultúrakutatás klasszikusai közé emelte, *Richard Hoggart*, *Raymond Williams* és *Stuart Hall* mellé. A szubkultúrák, a szocializáció és a maszkulinitás kutatásában Willis más munkáit is (‘Profane Culture’, 1978, és ‘Common Culture: Symbolic Work at Play in the Everyday Cultures of the Young’, 1990) megkerülhetetlenül fontos hivatkozási pontnak tekintik, mégis elsősorban ennek a könyvnek köszönhető az a kitüntetett figyelem, mely Willis munkáit övezi. Ez az elsőként megjelent kötete ugyanis a társadalomtudományi és kultúrakutatási irányzatok széles körére hatott termékenyítően: az oktatásszociológiától a kulturális marxizmusig, a hétköznapi ellenállás kutatásától a résztvevő megfigyelés módszertanáig. A társadalmi egyenlőtlenségek, illetve a főárambeli és szubkulturális normák újratermelődésével kapcsolatos elméleti fejtegetései pedig *Pierre Bourdieu* és munkatársai hasonló témájú munkáival állíthatók párhoz.

„A skacok” nyitó bekezdése a könyv problémafölvetésének plasztikus és tömör megfogalmazása, melyben már érezhető Willis baloldali politikai elkötelezettsége és elméleti érdeklődése is. A szerző így fogalmaz: „Hogy a középosztály gyermekei hogyan kerülnek a középosztálynak való állásokba, abban azt nehéz megmagyarázni, hogy mások miért hagyják ezt nekik. Hogy a munkásosztály gyermekei hogyan kerülnek a melósoknak való állásokba, abban azt nehéz megmagyarázni, hogy ebbe miért nyugszanak bele.” Willis szerint nem kielégítő, hogy nincs más választásuk, hiszen a jobban fizető állások és a magasabb státusz megszerzését elvileg mindenki számára megkönnyíti az oktatási intézményrendszer kínálta mobilitási lehetőség. Inkább arról van szó, hogy a srácokat saját szubkulturális normáik térítik el a középosztálybeli társadalom főárambeli normáihoz való konformista igazodástól és egyúttal attól is, hogy éljenek a továbbtanulás lehetőségével. Ezek a srácok nem a „rendszer” és az „ideológia” áldozatai, mint azt a determinisztikusabb, strukturális marxista elméletek hangsúlyozzák, hanem saját maguk életének aktív irányítói. A szubkulturális normákhoz való ragaszkodással azonban paradox módon nem kis részben saját maguk termelik újra alacsony státuszú osztálypozíciójukat: kulturális ellenállásuk a strukturális egyenlőtlenségek újratermelődését eredményezi.

A könyv egy Hammertownnak nevezett, közép-angliai munkásnegyed férfívá serdülő középiskolásai között végzett terepmunkára épül, amelyet kiegészítenek és árnyalnak különböző más terepeken folytatott esettanulmányokból leszűrt tapasztalatok. Willis tizenkét, magukat nonkonformistának tekintő sráccal („lads”) beszélgetve tárja föl az ellenállás kultúrájának elemeit: a mindennapi élet apró részleteit, a sajátos viselkedésformákat és cselekedeteket, gesztusokat és beszédmódokat. A könyv első fejezetében bemutatja, hogy ezek a srácok miként szállnak szembe az iskola tanáraival és miket mondanak róluk a hátuk mögött; hogyan cikizik „tökfejeknek” nevezett konformista kortársaikat és milyen területeken igyekeznek fölülmúlni őket; milyen szimbolikus eszközökkel (például kirívó öltözettel, testi keménységgel, szleng használatával) hozzák létre és hogyan tartják fenn a nonkonformista, informális csoporton belüli szolidaritást; hogyan próbálnak különböző öntörvényű, fölforgató cselekedetek révén (lógás, alvás, rossz osztályterembe ülés) időt és teret rabolni az iskolától és ezáltal függetleníteni magukat a rendszertől; milyen férfiasnak tekintett időtöltésekkel (ívás, verekedés, lopás) próbálják elúzni az unalmat és milyen, helyenként erősen szexista és rasszista megjegyzésekkel megerősíteni fehérek, munkásosztálybeli, maszkulin identitásukat.

Ezen szubkulturális formák felsorolásával Willis egy olyan sajátos életvilágot kíván ábrázolni, melyet a kapitalizmus termelési viszonyai alapoznak meg ugyan, de a bennük élőknek lehetőségük van arra, hogy ezt a világot kreatív módon saját maguk számára és kedvére alakítsák. A konkrét életek nem „mélystruktúrák” visszatükrözései vagy megfelelései, hanem a kapitalista viszonyok által létrehozott intézményi rendre adott egyéni, mégis csoportidentitást újratermelő válaszok. Willis megmutatja, hogy a nonkonformista, iskolaellenes szubkultúra fölsorolt jellegzetességei sok szempontból a felnőtt munkásosztálybeli kulturális formák átvételei, tehát a munkásosztályon belül létezik egy-

fajta kulturális kontinuitás. Az iskolai és az üzemi kultúra azonban különbözik is: mások a mindennapokat szervező szabályok és normák, illetve mások azok fölforgatásának lehetőségei is. A domináns intézményi paradigma fölforgató újraértelmezését Willis elkülönböződésnek nevezi: jelen esetben arról van szó, hogy az iskolai oktatásról alkotott hivatalos, paradigmatiszta nézeteket a nonkonformista skacok, gyakran nem is tudatosan, osztályszempontjaikhoz igazodva értelmezik át a gyakorlatban. A elkülönböződés szemben működik egy ellentétes folyamat is: a reintegrálódás, mely nemcsak a hagyományos oktatási értékek érvényesítési törekvéseit foglalja magában, hanem az adott intézményi keretek között kialakuló, az osztályérdekektől részben függetlenné váló (például a tanárok és a diákok közötti, az intézmény megszabta) viszonyok kialakulását is. Az intézményi hatások és inerciák ellenére Willis számára a kultúra továbbra is alapvetően osztálykultúra, illetve az ellenállás szubkultúrája, vagyis a kulturális formák „osztályharc” során jönnek létre.

Az etnográfiai adatok és interjúrészletek részletes idézésével Willisnek az a célja, hogy a társadalmi viszonyok újratermelődésének makrofolyamatait életszerűvé tegye, azok működését a gyakorlat szintjén tárja föl. Az iskolai kultúra és az üzemi kultúra közötti hasonlóságokat és különbségeket a skacok munkába állásának nyomkövetése révén tárja föl. A skacok iskolaellenes kultúrájának számos eleme közvetlenül hozzájárul ahhoz, hogy a domináns, középosztálybeli kultúra szemében alacsony presztízsű állásokhoz jutnak. A férfias, fizikai erő idealizálása a fizikai munkát magasabbra értékeli a szellemivel szemben, az iskola által kínált tudás lenézése a szakképzettség megszerzését is nehezíti teszi, nemcsak a továbbtanulást, de a testi erőből táplálkozó autonómia képzetre építkezve a jövőre is optimistábban tekintenek a skacok, mint az általuk megvetett, nonkonformista „tökök”. A skacok minél előbb ki akarnak kerülni az iskolából és munkába akarnak állni, de nem azért, mert szeretnek értelmetlen munkát végezni, hanem azért, mert szubkulturális identitásuk kiteljesítésének esélyét látják benne. A szellemi munka lenézése az iskolában az intézményi autoritással szembeni ellenállás része volt, a munkahelyen viszont problémát jelenthet az a fölforgató viselkedésmód, amelynek az iskolában még tere lehetett. Willis arról számol be, hogy a skacok közül többen is kénytelenek voltak rövid időn belül munkahelyet változtatni. Mivel a könyv első kiadása még a jóléti állam thatcheri leépítése előtt jelent meg, Willis azt még nem elemezheti, hogy az iparépítés során elbocsájtott szakképzetlen munkások tömege hogyan formálja át ezt a férfias, fizikai munkát idealizáló szubkultúrát.

Az „etnográfiai autoritás” megteremtése, az empiria meggyőző tálalása után Willis az adatok elemzésébe fog és részletesebben kifejti elméleti téziseit. Lényegében azt a paradoxont törekszik megmagyarázni, hogy a munkásosztály kultúrájában a fizikai munka egyszerre képes a szabadságot, a választást, az önmegvalósítást reprezentálni és ugyanakkor a munkaerő szolgáltatóit a kapitalista rendszerben kiszákmányolt és elnyomott státuszban tartani. Magyarozatában Willis a marxista társadalomelméleti paradigmán belül marad, de annak kritikai újragondolására hív fel. A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődését nem ideológiai manipulációk eredményének tekinti, hanem olyan komplex kulturális folyamatnak, melynek aktív alakítói az alárendelt szerepben maradók is. Willis tulajdonképpen azt állítja, hogy az „osztályharc” során létrejövő munkáskultúra elősegíti ugyan a kapitalista rendszert gyakorlati kritikával fölforgató ellenzéki szubkultúra megerősödését, de a kreativitás, éppen az így kialakuló kulturális formák inerciái miatt, megáll a szervezett politikai aktivitás fokozata előtt. A szervezett politikai aktivitás lehetőségét a munkásosztálybeli kultúra más sajátosságai: a férfisoviniszta szexizmus és az idegengyűlölő rasszizmus is csökkentik – illetve táptalajt adnak az olyan politikai mozgalmaknak, melyeknek nem a kapitalista rendszer kritikája a célja, hanem a bünbakkeresés.

„A skacok” azért különösen fontos tanulmány, mert különböző diszciplináris irányza-

tokban, kritikai elméleti hagyományokban és tematikus szövegkörnyezetekben is termékenyen elhelyezhető. A kulturális formák fogalmának bevezetése és az etnográfiai módszer alkalmazása lehetőséget ad nemcsak arra, hogy Willis munkáját a kritikai kultúrakutatás tematikus és elméleti hagyományában értelmezzük, hanem arra is, hogy összevessük a kulturális antropológia kultúrafogalmával és módszertanával. Míg Willis terepválasztása politikai elkötelezettségéről árulkodik, a kulturális antropológiában egészen az elmúlt évtizedekig többnyire személyes érdeklődésen, egy adott elméleti iskolához igazodáson vagy a rendelkezésre álló anyagi forrásokon múlt az, hogy a világ mely szegletébe indultak el kutatni az antropológusok. Willis kultúrafogalma abban mindeképpen eltér az antropológusok klasszikus kultúra-konceptiójától, hogy a kultúrát nem magában való, totális entitásként fogja föl, hanem a társadalmi viszonyok rendszerében értelmezhető, a mindennapi élet gyakorlatára során kitermelődő osztálykulturákként

A gazdasági tőke materiálisabb és durvább működését elfedik a kulturális tőke demokratikusabbnak tűnő mechanizmusai, melyek azonban a szimbolikus manipuláció eszközével a társadalom uralkodó csoportjai érdekében rangsorolják a képességeket és képzettségeket. Willis e látleleteket azzal egészíti ki, hogy a hammertowni skacok mindezt pontosan tudják, és éppen ezért szállnak szembe az elméletileg az ő érdekükben is kialakított oktatási rendszerrel. Mindeközben létrehozzák az ellenállás egy sajátos szubkultúráját is: ebben az értelemben Willis kulturális újratermelésről is beszél.

vagy szubkulturákként – és ilyen értelemben szemlélete rokonítható Bourdieu-ével.

A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése a másik nagy téma, mely Willis munkáját Bourdieu-é mellé állítja. Willis tulajdonképpen megerősíti Bourdieu és Passeron megállapítását, miszerint az intézményesített oktatás és szakképzés elsősorban nem az általános műveltségi szint emelését és a technikai haladás fölgyorsulását segíti elő, hanem a társadalmi osztálytagolódás fönntartását. A vizsgáztatási rendszerben ugyanis az állítólagosan érdem szerinti megítélés a domináns osztály kulturális normáinak reprodukálását álcázza: a gazdasági tőke materiálisabb és durvább működését elfedik a kulturális tőke demokratikusabbnak tűnő mechanizmusai, melyek azonban a szimbolikus manipuláció eszközével a társadalom uralkodó csoportjai érdekében rangsorolják a képességeket és képzettségeket. Willis e látleleteket azzal egészíti ki, hogy a hammertowni skacok mindezt pontosan tudják, és éppen ezért szállnak szembe az elméletileg az ő érdekükben is kialakított oktatási rendszerrel. Mindeközben létrehozzák az ellenállás egy sajátos szubkultúráját is: ebben az értelemben

ben Willis kulturális újratermelésről is beszél.

Ezzel elérkeztünk a harmadik kontextushoz, amelyben a „A skacok” hasznosan vethető össze más tanulmányokkal: ez pedig a szubkulturák viszonya a domináns kultúrához. A szubkulturák, a kritikai kultúrakutatás megközelítésében, nem kulturális alrendszerek, nem kis csoportok öntörvényű kulturális miliói, hanem a kulturális főáramhoz, a normatív kánonhoz, a polgári középosztályhoz való viszonyukban értelmezhető alternatív, kritikai, fölforgató kultúrák. Léteznek stílussal politizáló és a politikai stílus megváltoztatására törekvő szubkulturák, olyanok, amelyek a kapitalizmus rendszerét bírálják (egyes alternatív szubkulturák) és amelyek éppen abból táplálkoznak (bizonyos fogyasztói szubkulturák), vannak olyanok is, amelyek fokozatosan beépülnek a főáramba és amelyek mindvégig kulturális margináliák maradnak. A szubkulturák változatossága, Willis szóhasználatával élve, az elkülönböződés elterjedését, szinte normává válását eredményezte:

a multikulturalizmus világában ma már szinte nincs olyan érdek, amelyet ne lehetne szubkulturális formában érvényesíteni. Willis könyve, miként a kritikai kultúrakutatás más, szubkulturálkkal foglalkozó munkái is (például *Dick Hebdige* írásai), lehetőséget kínálnak annak a folyamatnak a nyomkövetésére is, amelyben a domináns kultúra megkérdőjelezése szinte a kulturális főáram elterjedt gyakorlatává vált és a kritika iróniává szelídült.

Végül, de semmiképpen sem utolsósorban érdemes arra is fölhívni a figyelmet, hogy „A skacok” egy alapvetően férfias szubkultúra rokonszenvező, de kritikus leírását adja. Willis munkája éppen ezért lett a társadalmi nemek történeti és kulturális alakváltozásával foglalkozó tanulmányok (a gender studies) egyik leggyakrabban hivatkozott kutatása, illetve az utóbbi években világszerte divatosná vált maszkulinitás-tanulmányok (a „férfiológia”) egyik legkorábbi alapműve. Paul Willis mára klasszikussá vált munkájának magyar kiadása meggyőződésem szerint nemcsak az oktatásszociológia, az ifjúságszociológia és a férfiológia szakterületének művelői számára lesz elengedhetetlenül fontos olvasmány, hanem a kulturális antropológia és a kritikai kultúrakutatás elméleti hagyományait, illetve a kvalitatív társadalomkutatás különböző módszereit megismerni vágyó egyetemi hallgatóknak és fiatal kutatóknak is.

Paul WILLIS: *A skacok (Iskolai ellenkultúra és munkás-kultúra)*. Új Mandátum Könyvkiadó és Max Weber Alapítvány, Bp, 2000.

Vörös Miklós

Anyanyelv – szaknyelv

Az élet sok területén – a műszaki, tudományos, diplomáciai szférában – erős „egynyelvűsödési” irányzat figyelhető meg, mivel az nagymértékben megkönnyíti az egyetemes érintkezést: ez a nyelv az angol. A folyamat kihat a nemzeti (helyi) nyelvekre a behatoló idegen szavak és idegen mondatszerkezetek formájában.

Vajon romlása-e ez a nyelvnek vagy gazdagodása, vagy közömbös? Lehet-e, kell-e ezzel szemben fellépni? Lehet-e, kell-e a nyelv alakulását befolyásolni a „helyi” (nemzeti) nyelvnek az idegen hatásokkal szemben való védekezésével (magyarosítás, nyelvművelés)? Ezeket a kérdéseket teszi fel *Ritoók Zsigmond* „A magyar nyelv az informatika világában” című könyv előszavában.

A viták folynak, olykor szenvedélyesen is. Egy ilyen vita fóruma volt a Magyar Tudományos Akadémián még 1997. június 30-án rendezett „Tudomány és magyar nyelv” című konferencia. E kötet részben az itt elhangzott előadásokra építkezve tájékoztat a legvitatottabb kérdésekről, felmutatva bizonyos lehetőségeket, esetleg veszélyeket is.

A három fejezetre osztott könyv első részében a természettudósok látószögéből vizsgálja a nyelv, anyanyelv, nemzeti nyelv állapotát a tudomány világában. Két érdekes tanulmányt olvashatunk ebben a részben, az egyiket *Michelberger Pál*, a másikat pedig *Marx György* tollából. Ha az egységes tudományos nyelv egyúttal egyetlen tudományos nyelvet enged meg, akkor az ettől eltérő nemzeti nyelvek elszegényednek. Megszűnik a nemzeti nyelvű tudományos irodalom, szűkül a tudományos ismeretterjesztő irodalom, leépül az alapfokú és gyengül a középfokú oktatás. A nemzeti nyelvek szókincse a tudományos kifejezések eltűnése miatt zsugorodik. A nemzeti nyelv további erőzóját a tudományos nyelv kiesése után a hivatali nyelv elangolosodása, majd a szakmai nyelvek eltű-

nése fogja fokozni. A nemzeti nyelv visszaszorul a templomba és a konyhába, véli Michelberger Pál, de ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy az angol kifejezések a nemzeti nyelvekben nem rontják okvetlenül a nyelveket. Az angol, a jelenkor új latinja tehát nem töltheti be maradéktalanul a középkor latinjának a szerepét, nem az egyetlen tudományos nyelv, hanem a tudományok közvetítő nyelve.

Marx György szerint a tudomány kettős kötésben van: egyszerre kell magyarul szólnia a magyar néphez és bemutatnia a magyar alkotásokat a nagyvilágnak, ami azonban nem fájdalmas ellentmondás, hanem szép kötelesség.

A második fejezetben a nyelvészek véleményeit olvashatjuk. „A nyelvész nemcsak közlési eszközként használja anyanyelvét, mint a nyelvközösség bármely tagja: nemcsak szereti, becsüli, félti azt saját és közössége szellemi kincseként, mint anyanyelvi öntudattal is bíró személy: nemcsak egyénileg is formálja, változtatja, ha van nyelvi alkotó készsége, mint ahogy teszik például a szépírók, hanem »belülről« ismeri problematikáját, fejlődési jellemzőit, törvényeit, mint kutatásának kimondott tárgyát. E minőségében a tudomány oldaláról, szakmailag is szolgálni tudja azt az ügyet, amely iránt, legalábbis elvileg, minden anyanyelvét bíró ember felelősséggel tartozik, anyanyelvének kutatója számára pedig ez a felelősség még hatványozottabban áll fenn.” – írta a közelmúltban *Benkő Loránd*.

*E szoftverektől azt várják,
hogy azok lehetővé tegyék a
különböző nyelveken írt
dokumentumok automatikus
összehangolását (nyelvi
egységesítést), és hogy egy
tetszés szerinti nyelven írt
dokumentumot képesek
legyenek egy másik, szintén
tetszés szerinti nyelven
kivonatolni.*

*Ehhez a megfelelő
tudományos, illetve nyelvi
technológiai előkészítésről a
„helyi” nyelvek, adott esetben a
magyar beszélőinek
maguknak kell
gondoskodniuk.*

hogy a technika gyors és tömeges fejlődése, erőteljes beáramlása nem hagy időt a konszenzus kialakítására egy-egy új elnevezés kapcsán. A fogalmak, működési elvek, konstrukciók újszerűsége pedig az analógiás szóképzést is megnehezíti *Tölgyesi János* szerint. Ebben a részben olvashatunk még a nyelv szerepéről a nemzeti azonosságtudatban, valamint a számítógéppel és az internettel kapcsolatos fogalmakról és az internetkultúra magyarországi elterjedéséről.

Szükség lenne tehát az állandó, tudatos és mélyreható szaknyelvművelésre. A magyar – most még – a világ azon nyelvei közé tartozik, amelyiken minden tudományt művelni lehet. Tudunk magyarul szívátültetést elvégezni, bányászni, növényvédelemmel foglalkozni és még sorolhatnánk a nagyszerű tudományos teljesítményeket.

Az érintkezés kétirányú folyamat voltából következőleg a „helyi” (nemzeti) nyelv is hat az egyetemesre úgy, hogy tudomásul vesz. Például az államszövetségek (Európai Unió) esetében a hivatalos iratok oda-vissza fordítását szorgalmazzák. Az Európai Unió legújabb programja a „Nyelv és technológia 2000” címet viseli, amely elsősorban az

információfeldolgozást elősegítő intelligens szoftverek kifejlesztését célozza meg. Ezek-től a szoftverektől azt várják, hogy azok lehetővé tegyék a különböző nyelveken írt dokumentumok automatikus összehangolását (nyelvi egységesítését), és hogy egy tetszés szerinti nyelven írt dokumentumot képesek legyenek egy másik, szintén tetszés szerinti nyelven kivonatolni. Ehhez a megfelelő tudományos, illetve nyelvi technológiai előkészítésről a „helyi” nyelvek, adott esetben a magyar beszélőinek maguknak kell gondoskodniuk. A nyelvi technológiák alapja is a jó szótár, amelynek ismerveit *Kiefer Ferenc* sorolja fel tanulmányában.

A legtöbb nyelvész egyetért azzal, hogy korszerűsíteni kell az értelmező szótárunkat. A munkát sürgeti, hogy – gyakorlatilag – az 1972-es értelmező kéziszótár óta nincs új értelmező szótárunk. *Pusztai Ferenc* is szorgalmazta például, hogy értelmező szótáraink a jövőben a teljes magyar nyelvterület léptékében készüljenek el. *Fábián Pál* is fontos stratégiai ügynek tartja az új, mai valóságunkat híven tükröző mű akadémiái támogatását. A másik fontos terület, amelyet ezzel kapcsolatosan megemlít, a helyesírás megőrzésének feladata, hangsúlyozva a megőrzést, nem pedig az újítást.

Bánréti Zoltán a tradicionális nyelvtanoktatás hibáiról ír. Az anyanyelvi nevelés területén a magyar közoktatás jelentős része még ma is a tradicionális nyelvtanoktatást és a hozzá kapcsolódó pedagógiai eszköztárat alkalmazza.

„A” nyelv mindenki számára az anyanyelve. *Deme László* írja, hogy az anyanyelv nem egyszerűen a nyelvek egyike, hanem észlelésmód és gondolkodásmód is.

Nyelvi törvényre azonban nincs szükség *Szépe György* szerint sem, hiszen ahol ilyesmit bevezettek, az mind korlátozó jellegű volt (akármilyen nemes célok érdekében tervezték is azokat). Azonban megjegyzi, hogy nem ártana az anyanyelvi használat jogi kérdéseit is megvizsgálni az alkotmányban is rögzített emberi jogok alapján.

Pomogáts Béla Kosztolányit idézte: „A nyelvet, mely eleven, folyton változó és fejlődő folyamat, sohasem lehet véglegesen rendbe hozni, kisöpörni és fényesre kefélni, de annyit igenis elérhetünk, hogy az öntudat résen álljon és csöndben, rejtetten munkálkodjék.” Ezt a rejtett lelki munkálkodást kell tudatosítania a ránk köszöntő ezredfordulón minden magyar anyanyelvű embernek, legyen az nyelvész, társadalom- vagy természettudós.

RITOÓK Zsigmond (koordinátor): *A magyar nyelv az informatika világában (Magyarország az ezredfordulón című sorozat)*. MTA, Bp, 1999.

Bók Szilvia

Az írástanulás titkai

Lengyel Zsolt könyvéhez írt bevezetőjében *Papp Ferenc* akadémikus „nagy titoknak” nevezi az írás-olvasás elsajátítását. *Lengyel Zsolt* ennek a titoknak a megfejtésére tesz kísérletet izgalmas megközelítési módokon keresztül.

A könyv különleges érdeme az, hogy végigvezeti az olvasót azokon a stációkon, amelyeket mindnyájan bejártunk valaha. A szerző nem könnyű feladatra vállalkozott, hiszen az írott nyelv vizsgálata a nyelvtudományon belül még napjainkban sem tart lépést az élőnyelvi kutatásokkal. A könyv első fejezete áttekintést ad a különböző nyelvészeti iskolák vizsgálati eredményeiről, de éppen ezek az eredmények – azáltal, hogy részproblémákra adnak csupán választ – bizonyítják, mennyire multidiszcipli-

náris jelenség az írás. Napjainkig az írás és az íráshibák vizsgálata Magyarországon elsősorban a pedagógia és a pszichológia tudományát foglalkoztatta. Lengyel szerint még nem tudjuk, hogy a magyar gyermek miként jut az írás birtokába; hiányzik még az írás pszicholingvisztikai szempontú ontogenetikus eseteírása. Mivel az írott nyelv elsajátításának egyik fontos állomása a szó felismerése, a szerző érdeklődésének középpontjában az a kérdés áll, hogy ha a fonetikai közvetítés szükséges alkotórésze a szó azonosításának, a fonetikai közvetítés a szófelismerés mely szakaszában hat; a pre- vagy a posztlexikálisban-e. Mivel az írásrendszerek is nagyban különböznek egymástól, a magyar gyermek esetében „mi az a vizuális stimulus szekvencia, ami már lehetővé teszi, hogy az optikus-grafikus egységek fonetikai egységhez kapcsolódjanak”.

A könyv második fejezetében két kísérlet eredményeit ismerteti a szerző. Mindkét esetben az írás elemi, kezdeti folyamatainak vizsgálata a cél, közelebbről a graféma-fonéma és a fonéma-graféma megfeleltetési szabályok elsajátítása finn és magyar gyermekek körében. Az összehasonlítás alapjául a két nyelv agglutináló jellege szolgált, valamint az a tény, hogy mind a finn, mind pedig a magyar írás a fonémát tekinti funkcionális egységnek. Az első kísérletben anagrammák – például „fárisz, afárisza” (zsiráf) – megfejtése volt a feladat 7–8 és 8–9 éves gyermekek számára. Az életkori eltolódás oka az, hogy Finnországban egy évvel később kezdődik az iskolai oktatás. A kapott eredmények arról tanúskodnak, hogy miként történik az izolált szavak felismerése. A vizuális nyelv elsajátításának kezdetén a tanítás meghatározó, a későbbiekben a fejlődés az egyéni képességektől függ. A vizuális stimulus felismerésekor ismerni kell valamennyi graféma-fonéma megfeleltetési szabályt, szükséges a vizuális információ memoriális megtartása, az írott nyelvi műveleteknek meghatározott kereteken belül függetlenedniük kell a hangzó nyelvi műveletektől. Az írás-olvasás elsajátításának kezdetén a gyermek nem lépi túl a lexéma határát, még erős a stimulusfüggőség. Az orális készségek szempontjából nehéz helyeken a grafomoto-

Napjainkig az írás és az íráshibák vizsgálata Magyarországon elsősorban a pedagógia és a pszichológia tudományát foglalkoztatta. Lengyel szerint még nem tudjuk, hogy a magyar gyermek miként jut az írás birtokába; hiányzik még az írás pszicholingvisztikai szempontú ontogenetikus eseteírása. Mivel az írott nyelv elsajátításának egyik fontos állomása a szó felismerése, a szerző érdeklődésének középpontjában ez a kérdés áll.

rikus kivitelezésben is hiba léphet fel. A gazdag morfológiával rendelkező nyelvekben a szófajtság nagyobb szerephez jut. A kísérlet is azt az elképzelést bizonyítja, hogy a mentális lexikon alapformákat tárol és ezekhez perifériaként csatlakozik a morfológiai összeállítást végző mechanizmus. Az első fejezetben ismertetett szófelismerési modellek közül a gyermek az írott nyelv elsajátításának egyes fejlődési szakaszaiban más és más modelltypust részesít előnyben.

A második kísérletben is finn és magyar gyermekek vettek részt, de életkort tekintve szélesebb populációt vizsgált a szerző: 7–13 éves korig négy korcsoportban összesen 654 tanulót. A két alfeladatból álló kísérlet izoláltan és kontextusban álló szavak felismerésének különbségeit vizsgálta. Mindkét esetben helytelen sorrendben szereplő, grammatikai morféimakkal ellátott szavak felismerése volt a feladat, például „takkiszáll” (kiszálltak).

A vizsgálat az alábbi eredményeket mutatta: a morféimák szerinti analízis-szintézis függ az iskoláztatási évek számától. Az izolált szavak megfejtésében a magyar gyermekek jobbak, mint a finnek, a kontextusban történő szófelismeréskor ellenben kezdő finn írni tanuló gyermekek mutattak nagyobb jártasságot. Mind a hibatípusok száma, mind a

hibák abszolút mennyisége magasabb a finnek esetében. Ez a tény a két írásrendszer közti különbséggel hozható összefüggésbe. A sekély, ezért a hangzó nyelvhez közelebb álló finn írásrendszer a nyelvi entitások felismerésében nagyobb mértékben hagyatkozik a szövegösszefüggésre, míg a magyar gyermeknek már az íráselsajátítás korai szakaszában meg kell tanulnia a mély írásmód szabályait, mely a „fonológiai helyzet konzerválására törekszik, az artikulációs változásoktól mentes formát tekinti érvényesnek”. A vizuális szöfelismerési folyamatban a graféma-fonéma megfeleltetési szabály ismerete és az automatikus aktiválódás jelenti a kulcsot a későbbiekben bármiféle új szó kiolvasásához. Túl kell lépni az írásmód preferenciájától függő minőségi vagy mennyiségi különbségeken. A morfémahatár felfedezésekor az alsóbb nyelvi szint segíti a felsőbb szint műveleteit. Az agglutináló nyelvekben a szófaji különbségek erőteljesebben jelentkeznek, például az ige felismerése grammatikai morfémaival ellátott alakban könnyebb feladatot jelent kontextusban, mint izoláltan. Ez a kísérlet is hasonló eredményt hozott az előzőéhez, miszerint a bázis formákat tartalmazó mentális lexikon mellett léteznek grammatikai morfémaikat tároló alkönyvtárak.

A harmadik fejezetben Lengyel 350 4. osztályos gyermek írásbeli választ vizsgálja. A mintegy 84 000 szavas korpuszból kiválasztott 1000 adat (hiba) elemzésével retrospektív módon ad képet a magyar írás ontogenetikus fejlődéséről. A szerző külön hangsúlyozza, hogy célja nem a helyesírás elsajátításának vizsgálata, hanem az, hogy az auditív-artikulációs kódolásról miként tud a gyermek áttérni az optikai-vizuális-grafikusra. Ez utóbbi kutatás ugyanis általánosabb és mélyebb folyamatok feltárását teszi lehetővé. A vizsgálat szerint az írás tanulásának első szakasza előfeltételezi a kommunikációs készség megfelelő szintű fejlettségét mind az auditív-artikulációs, az optikai-vizuális, mind pedig a motorikus készségek szintjén. Az írás előfeltételezi a hangzó nyelv szegmentálását, ezek fonémaként történő absztrakcióját. Mivel kezdetben a gyermek a nyelv hangzó formáját birtokolja, az írásban könnyebben jeleníti meg az egymástól nagyobb fonetikai távolságot tartó mássalhangzó-fonémákat, függetlenül az írásos megjelenítés hasonlóságától, egyszerűbb vagy bonyolultabb formájától. A fonémák kvantitásbeli különbségeinek megjelenítését mind a magán- és mássalhangzók esetében hamar megtanulják a gyermekek. A későbbiekben a lexémák fonémák szerinti felbontásával létrejön a morfémahatárok felismerési folyamatának feltétele. Az írás hatására a szavak alkotórészekre tagolásának implicit ismerete egyre inkább explicitté válik, ezáltal egy alsóbb nyelvi szint eredményei egy magasabb – a lexikai – szinten bővülnek ki. A sekély írásmód ismerete után következik a graféma-fonéma megfeleltetési szabályok tanulásának második szakasza: a mély, a fonológiai alapú írásmód kialakulása. Az írás megtanulása nélkül a fonémaállomány teljes körű felfedezése és a morfémahatárok tudatos elkülönítése aligha következhetne be. Az írás elsajátításával minőségileg új ismereteket szerez a gyermek a már birtokolt nyelvi rendszerről.

Lengyel Zsolt elsősorban egyetemistáknak írta ezt a könyvét, de segítséget nyújt az anyanyelvi nevelésben résztvevő pedagógusok, valamint azon szülők számára is, akik gyermekük írástanulásának mélyebb összefüggéseit szeretnék megismerni korunkban, amelyben – sajnos – meglehetősen magas az afáziás, dyslexiás és dysgráfiás emberek száma. Nem könnyű, de izgalmas olvasmány. Érdekesek a kísérletek, az olvasó maga is kedvet érez, hogy kipróbálja azokat, az eredményeket összevesse a szerzőivel. Nyelvészek és leendő szakemberek a vizsgálati eredmények tapasztalatain kívül számos további kutatási téma vizsgálatára kapnak ötletet.

Az újraolvasás folyamata

Az Ady-újraolvasó tanulmányainak legfőbb érdeme, hogy az évek-évtizedek óta széles körben kívánságként vagy követelményként hangoztatott, ám meg nem valósult Ady-újraolvasásban konkrét, a jövő irodalmi tudatába beépülő és irodalomoktatásába beépíthető eredményeket produkál.

Az Újraolvasó-sorozat harmadik kötete annyiban tér el az előzőektől (Tanulmányok Szabó Lőrincről¹ (1); Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről² (2)), hogy nem annyira az adott életmű megszólító ereje, mint inkább az irodalmi tudat skizofréniája ösztönözte a kötet alapjául szolgáló konferencia megrendezését. A kötet sorozat állandó magját képező szerzőgárda kvalitásait jól mutatja, hogy olyan szövegvilággal is képesek termékeny párbeszédbe lépni, amelyik láthatólag/látszólag viszonylag távol áll irodalomeszményüktől.

Gondolkodásunkat Ady Endre költészetéről olyan közhelyek és félreértések uralják, amelyekkel minden megszólalónak számolnia kell. (Ezek szilárdságára jellemző, hogy a kötet néhány tanulmányába teljesen reflektálatlanul épülnek be, sőt, egyet-egyét teljesen uralnak is minden, a modern irodalomelméletnek adózó tisztelet(kör) ellenére.) Mégis, a modern magyar líra folyamatainak megértéséhez elengedhetetlen ez az újraolvasás. A folyamat évekkel hamarabb kezdetét vette, ugyanakkor e kötet nem jelent befejezést vagy szintézist, hiszen nem tanulságok levonásában vagy kutatási eredmények kinyilatkoztató megszilárdításában érdekelt, mégis szinte megkerülhetetlen a kortárs Ady-tudat önmegértése számára. Igen nehéz persze megmondani, hogy az itt született értékelések és elemzések milyen hatással lesznek a jövő Ady-képeire. Annál is nehezebb, hiszen egy alig több mint 200 lapos kötet a szakirodalmi bibliográfia terjedelmét sem éri el. Az mindenestre bizonyos, hogy az íráskor java semmiképpen sem békíthető össze a közkeletű Ady-képpel, így van remény arra, hogy a jövő nemzedékek egy már alkotó módon újraértett korpuszt örökölhetnek. Azért különösen lassú folyamat ez, mert sok más magyar és nem magyar nyelvű szöveggel ellentétben az Ady-versek kanonizált olvasási gyakorlata igen széles körben vált uralkodóvá, egy új olvasási praxis meghonosodása pedig évtizedekig tart. A mai napig igen kevés azoknak a tanulmányoknak a száma, amelyek a mai kor irodalmi és irodalomelméleti tapasztalatainak birtokában képesek szembesülni az örökölt Ady-kánon korszerűtlenségével, tehát különösen fontos egy ilyen elvek alapján szerveződő kötet megjelenése.

Ha létrejön egy szakmai köztudaton kívül is (el)ismert új kánon, az – ennyi talán bizonyon állítható – jóval szűkebb lesz a korábnál. Hatástörténeti tény, hogy a közismert Ady-versek döntő többsége nem bizonyul megszólít(hat)ónak a kortárs líra és a kortárs versértés horizontján. Igen nagy hiba lenne ezt a csökkenést veszteségként megélni, hiszen tétje az, dinamizálható-e az életmű, képesek vagyunk-e úgy tekinteni a jól ismert szövegekre, mint amelyek újat és a ma számára is fontosat mondanak nekünk. Hogy ez a tevékenység mennyire nem akaratlagos vagy kikényszeríthető, arra a kötet több írása szolgálhat példaként. Az újraolvasható verseket ugyanis éppen líratörténeti hatóerejük emeli ki, így a „Nem feleltem magamnak” Kosztolányi (Kulcsár Szabó Ernő), az „Eltévedt lovas” József Attila, a „Sípja régi babonának” Kovács András Ferenc (Lőrincz Csongor) versei felől olvasva válhat jelenvalóvá. Az újraolvasás tehát egyrészt ráhallgatás a múlt élő hagyományára, a hagyománytörténetben ható versek kiemelése, másrészt versek hagyományhoz való viszonyának vizsgálata. Ez utóbbi tevékenység azt elemzi, maguk az Ady-versek hogyan olvasták saját költői múltjukat (Fried István). A versek újraolvasásá-

val párhuzamos, attól el nem választható tevékenység a versek recepciójának áttekintése (*Szirák Péter*). Az Ady-művek befogadástörténete azért igen tanulságos újra-olvasmány, mert a kortárs és az elmúlt értékelések gyakorta homlokegyenest ellenkező eredményekre vezettek. Másrésztől az Ady-szakirodalom olvasása elrettentő és fáradságos munka, hiszen a hatalmas anyag nem feltétlenül párosul összetett, változatos szempontrendszerrel. Akármennyire próbáljuk is azonban a recepció „elfogultságának” számlájára írni az értelmezések egyoldalúságát és elavultságát, nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy a versek sok esetben szívesen alakítják így a velük való párbeszéd feltételeit. „Az Ady-univerzumot (beleértve a politikumot is) megszervező messiás gesztus kiiktathatatlan e költészetből” (*Véres András*).

Ezzel elérkeztünk az Ady-olvasás egyik központi jelenségéhez, amely láthatólag az újraolvasás számára is kulcskérdésnek bizonyul, és ez a versek beszélő alanyának, a lírai éneknek a problematikája (Kulcsár Szabó Ernő, *Bednians Gábor, Török Lajos*). Hiába jelenti az Ady-recepció állandó hivatkozási pontját a kitüntetett beszélő szubjektum, ezzel kapcsolatban éppen a különbségek válnak hangsúlyossá, hiszen az irodalomtörténetet az elvárás horizontok evolúciójaként értve világossá válik a lírai én szerepével kapcsolatos elvárások radikális szóródása a század-, illetve az ezredforduló irodalmi ízlésében. A „hipertrófikus” ének, pontosabban a stilizált én szerepének mint a lírára vonatkozó befogadás alapvető elvárásának elsorvadása nemcsak megnehezíti az Ady-versekhez való kortárs hozzáférést, de visszamenőlegesen az Ady-lírárt saját korának napjaink számára fontos európai lírahagyományával összehasonlítván időszerűtlenné is minősíti.

Az Ady-líra értékelésében érdemes kitérnünk két olyan erőteljes kánonképző, illetve átrendező szövegre, amelyek a kötetben egyaránt erőteljes hangot kapnak, és érvrendszerükben mind összehasonlítható, mind irodalomelméleti horizontokat is játékba hoznak, egymással azonban, legalábbis látszólag, nemigen békíthetők ki. Jelenlétük dominanciájára jellemző, hogy a szerkesztői előszó

„Nincs transzparens egyetértés abban a tekintetben sem, hogy az első pályaszakasz klasszikus alkotásainak újraértelmezése, vagy pedig az 1912 és 1914 közötti művek behatóbb vizsgálata segíthet-e hozzá egy meggyőzőbb és beszédesebb Ady-kép megalapozásához.”

külön utal rájuk. „Nincs transzparens egyetértés abban a tekintetben sem, hogy az első pályaszakasz klasszikus alkotásainak újraértelmezése, vagy pedig az 1912 és 1914 közötti művek behatóbb vizsgálata segíthet-e hozzá egy meggyőzőbb és beszédesebb Ady-kép megalapozásához.” Menyhért Anna, *H. Nagy Péter* vagy Lőrincz Csongor „klasszikus” Ady-szövegekkel, illetve korszakkal foglalkozik; *Szegedy-Maszák Mihály* pedig nyíltan megfogalmazza reflektáltan nem újíto értékpreferenciáját: „Aligha meglepő, ha úgy gondolom, a Vér és Arany tekinthető Ady legjelentősebb gyűjteményének.” Még tovább élezhető az Ady-versek értékhierarchiájának megrajzolásában az ellentét az 1912 és 1914 közötti művek esetében, hiszen míg Kulcsár Szabó Ernő ezeket az életmű csúcsteljesítményeiként olvassa, addig Szegedy-Maszák Mihály leértékeli. Ez a véleménykülönbség a kötet olvasója számára gyümölcsözővé is válhat, ha a megalapozó érvekre is figyelmet fordít. Míg ugyanis Kulcsár Szabó Ernő az életmű belső tagolásában elsősorban az „én” létesülésére koncentrál, addig Szegedy-Maszák Mihály a képalkotás összetettségét, „az allegória szimbólummá fejlesztését”-t tekinti a századfordulós versbeszéd fő értékmérőjének.

Ha a két szempontot együttesen érvényesítjük, olyan belátásokhoz juthatunk el, amelyek nem fogalmazódnak meg ugyan a kötetben, annál inkább fontos tanulságát jelentik a kötet olvasásának, és az Ady-recepció még megíratlan fejezeteiben is előreláthatólag

szerepet kapnak. Ezek kifejtése persze sokkal inkább tanulmányok, mint recenziók feladata, ám annyi bizonyos, hogy ezzel az Ady-versek globális történelme olyan különös történelmekre oszlik szét, amelyek az életmű egyes pontjait is képesek különféle történeti folyamatok felől értékelni. A Szegedy-Maszák Mihály által *Mallarmé* verseszményéhez közelített és H. Nagy Péter által külön tanulmányban elemzett 'A fekete zongora' a két említett szempont textualizációjaként is olvasható. Az első versszakban az asszertív azonosítások („Ez a fekete zongora.”) révén létrejövő központi szimbólum nem támogatja a mimetikus olvasást. A fekete zongorához nem tárgyi, hanem a vokalitás, a hangzóság jellemzői társulnak, a hangot értelmező hallás csak grammatikai értelemben képez szubjektumot. A második versszak a hang befogadásának a fentiekkel ellentétes képzeteire épül. A legelső kép, amelyik a hangot a fej zúgásának képével hozza kapcsolatba, megőri a hang folyamatos „értelmezetlenül értelmezendőként” való élénk állítását, és olyan módon antropomorfizálja azt, hogy minden érdeke a szubjektum belső világára redukálódik. A vers tehát a szimbólumképzés horizontján hozza létre azt a figyelemreméltó esztétikai értéket, amely kiterjedt recepciójában és a kiváltott éles vitákban ölt testet. A vers ugyanakkor a létrehozott összetett szimbólumot a szubjektum belső világára vonatkoztatja vissza, ezáltal a vers befogadhatóságát, melynek szerkezetét a lírai én horizontja képezi meg, radikálisan leszűkíti.

Az 1912 és 1914 között született versek a lírai én szempontjából összetettebb képleteket teremtenek, ez a praxis azonban a versek képrendszerének leegyszerűsödésével jár együtt. Talán innen eredeztethető, hogy sem a bevett Ady-kanonba, sem ebbe a kötetbe nem kerültek be ebből a korszakból eminens szövegek. Anélkül, hogy elhamarkodott következtetéseket vonnánk le, megkockáztatható: a közeljövő Ady-olvasásának egyik tétje, hogy ebből a lírai én történelme felől tekintve kiemelkedő korszakból sikerül-e olyan szövegeket találnia, amelyek kanonizálhatók.

Jegyzet

(1) Anonymus Kiadó, 1997

(2) Anonymus Kiadó, 1998

KABDEBÓ Lóránt – KULCSÁR SZABÓ Ernő –
KULCSÁR-SZABÓ Zoltán – MENYHÉRT Anna
(szerk.): *Tanulmányok Ady Endréről. Újraolvasó.*
Anonymus Kiadó, Bp, 1999.

Palkó Gábor

A magyar irodalom orosz olvasmányai

Hányatott sors jutott a szöveggyűjteménynek. Rossz csillagzat alatt született. 1992-ben meglehetősen gyér figyelem irányult az orosz témájú kiadványokra. Az az időszak azonban az agyonhallgatott orosz művek felszínre kerülésének kora is, valamint a nyíltan politikai pikantériájú kiadványoké. Hol helyezhető el az orosz irodalom magyarországi fogadtatásának skáláján Kámán Erzsébeték gyűjteménye?

A nagy alakú, russzisták körében a sorozat többi része alapján ismerős zöld kötetről mindenesetre úgy kezdtem írni, hogy tudni lehetett: valahol megrekedt, s halomban várta jobb sorsát. A könyvesboltok, jegyzetellátók nem rendelték meg halmozottan hátrányos helyzete miatt; orosz, drága, tehát kockázatos. Különösen bosszantó, hogy általában a

könyvtárak polcairól hiányzik. Gyakran konstatáljuk: nagy kár, hogy formálissá, gyakorlatilag nemlétezővé vált a kötelesspéldány-rendszer.

Egy, a russzisták körében ismert sorozat, az „Orosz írók magyar szemmel” 5., máshonnan nézve 3. tagja a kiadvány (ugyanis két fordításgyűjtemény is megjelent a sorban). A részben változó szerkesztőgárda a magyar recepció időbeli felosztása alapján tekint évtizedek óta az orosz nyelvű irodalomra s kisebb részt a kultúrára is: filmre, színházra, képzőművészetre. Több ízben kimondott elvük a sokszínűség bemutatása a magyar fogadtatásban; teret engednek a különböző szemléletek, iskolák eredményeinek. Sajnos, az utóbbi rendezőelv azért valósult meg olyan felemásan, mert nem volt, nem is igazán lehetett abszolút a minőségi mérce. A könyvnek megközelítőleg felét bizony majdhogynem olvashatatlan írások teszik ki. A szerkesztők többször jelzik is, hogy csak „jéltől” válogattak pártos írásokat. Ma olvasva azonban, nem kételkedve abban, hogy valóság a szomorú arányok, túlzottnak tűnik a mennyiség is. Még nem jött el az ideje annak, hogy bizonyos dolgozatokat érdekességként kezeljünk, úgy vélem, egyelőre tanulság nélküliek s szerencsére ingerküszöbünket messze el nem érőek, használhatatlanok az ilyen anyagok. Negatív önismeretünket mélyítik.

Vagy túl elhamarkodott ez a kép, ez a beállítás? A kötet elolvasása utáni általános benyomást talán némileg enyhítheti az utólagos elmerülés a részletekben. Így mindenesetre kitapinthatóbb, hogy többnyire tényleg még mindig a „jobbak” kerültek be a válogatásba. *Lukács György* írásai is, aztán *Holló András* 45-ös cikke, melyben megemlíti mások közt *Belijt*, *Kuprint*, *Andrejevet*... S keserű mulatságnak *Szent-Györgyi Albert* valóban tragikomikus szovjet útirajza. *Tiszay Andor Szerapion*-testvéreket bemutató kis írása is rálátást enged az „útítársakra”, az akkor még megengedő irodalompolitikának köszönhetően. Valószínűleg az arányokat tükrözi, a könyvben mégis nagyon sok a *Solohov*-méltatás. *Füst Milán* átélés-centrikus regényrecepciója szerint „a művészet arra való, hogy intenzív látomásokat keltsen...” Sodró lendületű esztétizálásának árama félresodorja Dosztojevszkijt, akinek hamisságai, gyengeségei, mondja, zsákutcába vitték a közízlést az egész világon.

Révai József kioktatásaiból is jut hamarosan, melyeket politikai beszéd követ arról, hogy mit tanulhatunk a szovjet irodalomtól. Felüdülés *Kassák* őszinte felháborodása abból az alkalmából, hogy *Gorkijt* állítják elé példaképül. „Elmondtam nekik, hogy Gorkijnak mi volt a véleménye a bolsevikokról, hogyan értelmezte hatalmi mámorukat, hogyan vádolta meg őket rombolással, rablással, gyilkolással.” A történet szépséghibája könnyen kitalálható: természetesen az, hogy naplójegyzete ugyan 1955-ös keltezésű, de csak az 1987-es Újhold-évkönyv jelenteti meg.

Milyennek látja az orosz irodalmat a magyar író, esszéista, tudós, hat-e valamilyen módon kultúránkra az értékes orosz irodalom is, hogyan reagálunk sajtószerszerűségére? Másfelől: érezhető-e bizonyos progresszív, európai mércével is értéket képviselő szellemi, elméleti irányzatok elsajátításának törekvése hazai közegünkben?

Kérdéseim, úgy vélem, aktuálisak, s bár az irodalomtudomány eredményeire történő reflektálást nem tűzi ki maga elé célul a könyv, de nem határolja el magát attól: közöl ilyen jellegű szövegeket is. „Magyar szemmel...”, mondja a cím, s hamar kitűnik, hogy író, fordító, irodalmár s mások szeme is szóba jöhet, ami természetesen széles körű válogatást s tarka végeredményt jelez. Adott tehát egyféle válogatás, amelyet – s azt gondolom, nemcsak az éppen szóban forgót, hanem minden mostanság megjelenő hatást közlő, közvetítő szöveggyűjteményt – érdemes lenne a fenti kérdések alapján is szemlélni. Véget nem érő, a tényeket faggató, méltán értetlenkedő – némileg rosszkedvű, hisz kevés eredményt hozó szakmai beszélgetések témái ezek „oroszosok” és „érdeklődők” (például más irodalom kutatói) között, talán nem csak a komparatista tanszékeken. Kényes kérdés egyfelől, hogy mit vettünk át, mit értettünk meg – másrészt túl könnyű is, ha mindent a politikára fogunk: „nem engedték..., ellenkező szelek fújtak...” Mégsem lehet egyköny-

nyen napirendre térni afelett, hogy az évtizedekkel ezelőtti Jugoszláviában sorozatban jelentek meg a fordítások mind a vallásbölcseleti ezüstkor, mind az orosz formalizmus szerzőitől.

A most szemlélt kiadvány célja természetesen nem az elemzés, értékelés, a tanulságok megtalálása, hanem a dokumentumok közzétevése, amelyek megfelelő támpontokat nyújtanak a feltételezett kutatóknak, értékelőknek.

Nagy öröm a *Németh László*-íráskor sora. Ő az egyik legértőbb, alapos, széles látókörű méltatója a klasszikus orosz irodalomnak és regisztrálója az „orosz szellemnek”. Lássuk csak, hogy mennyire nem elfogultan teszi ezt! „A század orosz irodalmának hatalmas ereje, hogy módszere mindig általános egyetemes, sosem gubózik valami romantikus provincializmusba, színhajszolásba. (...) Azonban akármennyire biztosítva volt is ez a nagy irodalom az olcsó hetvenkedés ellen, a század második felében erőt vesz, rejtett, nemesebb formában, de annál hatalmasabban – s épp a legnagyobbaknak – rajtuk is a nacionalista elfogultság. (...) A németek nemzeti ressentiment-jukban sosem tudták ilyen hatalmasán vádolni az alázat, áhítat, szeretet ősi reflexeit lebontó, a vallást elpusztító nyugati gondolkozást, mint Dosztojevszkij valamennyi művében. Az ő hivatása (jóslatok

„Diagnózisában Csehov is eljut oda, ahova a legnagyobb embergyűlölők: »Szép az Isten világa. Csak egy nem szép benne, mi magunk.« De a fogalmazás – a »mi magunk« – már részt vállal az emberek gyengéiből. (...) Ha egy szóval kellene Csehov vonzerejét jellemeznem, azt mondanám: az érett lélek társaságát élvezem benne.»

sorsa) a teljes embert a nyugati gondolkodás sorvasztó kicsinyességéből kiszabadítani.” „Tolsztoj inasaként’ és ‘Csehov levelei’-nek olvasójaként ilyen megállapításokra jut: „Életének harmadik szakában ez az egyensúly megbomlik. Ha van az erkölcsiségnek hiperfunkciója, amikor a tökéletesedésigény más életműködések rovására bontja meg az elért harmóniát, *Tolsztoj* öregkora alapján kéne leírni ezt az állapotot. A tökéletesség vágya nemcsak hogy nem éri be a művészettel, de összeférhetetlenné válik vele.” „Az ő jósa-ga valahol a részvét, a tapintat, az ízlés égtájai között helyezkedik el. A nagy emberismeret két ellentétes véglet felé viheti az embert: a kemény igazságszeretet, a művészi ábrázolás szabatosága s a mögéje rejtőző megvetés

felé: a francia regényekben erre volt hajlam, vagy az együttérzés, a gyengeség halk igazolása felé: ez volt az orosz irodalom egyik újdonsága.” „Diagnózisában Csehov is eljut oda, ahova a legnagyobb embergyűlölők: »Szép az Isten világa. Csak egy nem szép benne, mi magunk.« De a fogalmazás – a »mi magunk« – már részt vállal az emberek gyengéiből. (...) Ha egy szóval kellene Csehov vonzerejét jellemeznem, azt mondanám: az érett lélek társaságát élvezem benne.” Karamazov-olvasatában pedig éppen a krimiszerű elemek elhelyezésének izgalma kap helyet – s a mellékalakok antropológiai revelációszámába menő hitelessége nyugózi le. (*Pilinszky* irtóztató kitörési pontot regisztrál a regényben, hitetlenség és hit, Iván és Aljosa szükségszerűen befejezhetetlen párbeszédében. A gyerekek és Isten ártatlanul kiontott vére az a titokzatos botrány, melynek láttán a lázadás eltörpül, s az ember térdre eshet, mint „Dosztojevszkij vagy Karamazov Aljosa, amikor egyedül maradt Istenével.”) Németh László szellemtörténeti módszerrel, nagy érzékenységgel helyezi el az orosz irodalmat mind a nyugati, mind a közép-európai kultúra kontextusában. Az 1962-es Tolsztoj-émlékkönyv darabjai közül hadd idézzem *Mészöly Miklóst*: „Dosztojevszkij művei előbb kerültek a kezembe, mint Tolsztojé. (...) Úgy érzem, ennek a sorrendnek az érvényessége később se billent meg bennem. Bár azt a termékenyítő ellentétet, ami az ő kétfajta látás- és viszonyulásmódjuk közt van – s amit a születő, modern regény útkereső feszültségében is bőven ott találunk, egyre inkább a leg-

időtállóbb útravalónak tekintem. (...) (Tolsztojnak) Elsősorban tárgyias és konkrét érzékelése ébreszt nosztalgiát bennem, s az a nyugodt magabiztosság, amivel a történések és jelenségek horizontális felmérését részesíti előnyben – anélkül, hogy egy másik út sejtelméről valójában lemondana, illetve lebeszélne. S éppen ez a rendkívüli benne.”

Érdekes *Lengyel József* „Háború- és béke”-megközelítése, többek között a pontosan érzékelt kétfővárosúság jelentéseinek számbavétele miatt is: „A hivatalnok-főváros hozza a határozatokat, de hogy ezekből az orosz életben mennyi lesz valósággá, az Moszkvában dől el – az érzelmek, egyéni és népi szenvedélyek ősi városában. (...) Tudta-e Tolsztoj, hogy a pétervári estély a moszkvai névnap ellenpontja?” (Ezek az észrevételek amiatt is különösen értékesek számunkra, mert kivételes regisztrációi – a magyar recepcióra egyébként nem jellemző – szlavofil-nyugatos s az azzal némiképp analóg moszkvai-pétervári oppozíció tudatosulásának. Az orosz kultúrának e mitikus binaritás pedig meghatározó jelentőségű oppozíciója, melyet az irodalom is feldolgoz a maga eszközeivel.) Tolsztoj „mindent-tudását” több szerzőnk is felemlíti, így *Székegy János*, s ő azt is, mit nem tudott ez a kivételes író: „Az élet olyan teljes és eleven mását vagy inkább benyomását (vagy még inkább: »szuggesztíóját«) tudta létrehozni szavakból, mint senki más *Homérosz* óta. (...) Mágiájának titka nem a nyelv, hanem a megfigyelés. Mindig rendelkezésre áll a látszólag jelentéktelen tapasztalat, amely egybevág az olvasó tapasztalatával; mindig megtalálja a közös képzeteket, amelyek benne is, az olvasóban is elevenek, s egyetlen pompásan eltalált, egyszerű szóval hívja elő, úgyszólván aktivizálja azokat. (...) Tudta, hogy milyen az ember.” S nem értett: a hatalomhoz. „Az újhoz sem értett, nem volt érzéke hozzá.”

Sükösd Mihály a „Klim Szamgin” világát méltatja, s a főhős életvitelét – *Camus* idegenétől eltérően – mint „ontológiai(t), vagyis a személyiség teljes létezésébe belehelyezett”-et jellemzi. A tragikus sorsú, – meleg hangú, jó szemű, érzékeny *Elbert János*nak is több írását olvashatjuk. Ezek élményszámba mennek. Elkántálja például az „Illyés-antológia” sajátos kánonná vált névsorát: „Babel – Pilnyak – Zosczenko, Gorkij, – Ilf-Petrov, Pausztovszkij, Tyihonov – Olesa – Ivanov, Grosszmann.” S még egyszer hadd szólhasson ő is Gorkij nagyregényéről, egy őszinte kérdés kapcsán, melyet hallgatótól kapott: „Miért nem olyan intellektuális a szovjet próza, mint a francia vagy az angol? (...) Azt hittem, az egzotikum jobban bizonyít. Andrej Belijt vittem be, a „Kotyik Letajev”-et, ezt a Joyce-i, prousti ízeget idéző csodálatos, amorfi, filozofikus, költői emlékezéssort a gyermekkorról. (...) Pedig az igazi intellektualitás izgalmát alighanem a „Klim Szamgin” adhatta volna.” *Fehér Ferenc* a prousti eltűnt idő keresésének metaforájával írja le *Ajmatov* regényét, *Karancsy László* évfordulós Leonyid Andrejev-méltatása tömör, árnyalt. Jól ismertek mára a *Bulgakov*-regényt ismertető első lelkesült magyar méltatások, *Varga Mihályé*, *Féja Gézáé*. *Veres Péter* *Gogol* újraolvasásakor megérti az író páratlan teljesítményét az orosz fauna és flóra megjelenítésében, olvasónaplójának második része viszont felejthető – elég sokat közöl tőle amúgy is a könyv. Találkozhatunk a kötet lapjain azonban *Konrád György* és *Nádas Péter* kiváló *Gogol*-tanulmányával is. Az első 1961-ből származik, immár klasszikussá vált. Az utóbbiból idézek, ugyanis kiváló érzékel tapint rá *Nádas* a *Gogol*-szakirodalom nagy kérdésére: „A közepes, ami rögtön kivételessé válik. Ami másrésről azt jelenti, hogy minden közepesnek ítéltető egyenlő a titkosan kivételessel, hiszen kivételességét nem vélt vagy valódi furcsaságától nyeri...”

Sinkó Ervin „Töredékek nagy költője, Iszaak Emmanuilovics Babel” című remek írásában olvashatjuk: „Nem ítélni, hanem – borzadó csodálattal – nézni és látni akar.” *Könczöl Csabától* fontos írást találhatunk az avantgárdról, s ezzel függ össze a másik érdekesen provokatív darab is: *Csernisevszkij* „rehabilitációja”. *Latinovits Zoltán* szuggesztív portrét ad a „forradalmár clown, erőszakosan humanista” *Voznyeszenszkij*ről. *Csoóri Sándor* pedig vázolja a „jeszenyinesen kockázatos és kihívó világot, amelyben ő egyszerre lehetett duhaj és gyengéd...” *Almási Miklós* tanulmánya magas színvonalon írja le

Rasputyin „élj és emlékezz”-ét a bűn nélküli bűnhődés, a tudatregény kategóriáival. A fordítói észrevételek közül tanulságos *Lator László* megállapítása *Blokról*: „Prózai írásaiban, leveleiben elképesztően mesterkéltnek tetszik a hites és hűtlen felesége vagy más nők köré szőtt mitológia. De a költőnek, a verseknek nyomban elhisszük az emlék és jelenlét, képzelet és valóság, lázas érzékiség és önként vagy kényszerűen vállalt aszkézis villámló pólusai közt átsuhanó Szépséges Hölgyet, Mennyei Rózsát, ismeretlen Asszonyt, Havas Leányt. (...) Igaziak, igaziak az orosz táj képei.” Regisztrálja Blok stílus- és szemléletváltását összhangban társadalmi nézeteivel, elvárásaival, a ’Tizenketten’ mártírium felfogásával.

Jaguztin László pontos definiálással, klasszifikációval és értékeléssel szolgál az úgynevezett falusi prózáról: „... jelentéseiben és hatásaiban legnyitottabb irányzatát a filozófiai töltésű művek, a konkrét történes konfliktusain túlemelkedő érvényű megoldásokat sugalmazó alkotások képezik. Tulajdonképpen nem is falusi prózáról lehet beszélni a szó igazi értelmében, hanem az ember természetközelségének a fontosságáról, illetve ennek az orosz embertudatbani funkciójáról. Az Európa (Nyugat, civilizáció) és Oroszország

*„Prózai írásaiban, leveleiben
elképesztően mesterkéltnek
tetszik a hites és hűtlen felesége
vagy más nők köré szőtt
mitológia. De a költőnek, a
verseknek nyomban elhisszük
az emlék és jelenlét, képzelet és
valóság, lázas érzékiség és
önként vagy kényszerűen
vállalt aszkézis villámló
pólusai közt átsuhanó
Szépséges Hölgyet,
Mennyei Rózsát, ismeretlen
Asszonyt, Havas Leányt. (...)
Igaziak, igaziak az orosz táj
képei.”*

(Ázsia, természetesség) két évszázadra visszanyúló intenzív dilemmájában az orosz saját utat az elrontott civilizálódás, a természetesség, a természetiség megőrzésének akarása és keresése jellemezte és jellemzi. (...) Kezdetben a(z) (...) ivanovi és pilnyaki miszticizáló és a prisvini, pausztovszkiji romantizáló, a leonovi filozófáló felhangokkal, később, a hetvenes évektől pedig egyre inkább a példázat, a kitágított humanizálódás szándékával.” Ide kívánczik *Török Endre* tanulmánya, az ’Egy XIX. századi dilemma történetéhez. Teremtény-elv és felvilágosodás’ című írás is.

Spiró György elragadtatottan ad számot *Tinyanov* regényének, ’A követ halálá’-nak hatásáról: „... lehetetlen, magába szív, nem ereszt, gyomorszájba vág. (...) Metropolisok és vad szirtek, európai tudatú vadak és ázsiai álmoságú leigázottak humánuma sűrűsödik

az odavetett lapokon, egymást nem értő kultúrák csapnak össze, belülről látjuk az expanziós hatalom és a leigázandó, vonzó világ pszichológiáját, a reneszánsz bőségű, tudatosan töredékes, Shakespeare dramaturgiájára emlékeztető kaotikus rendben.” *Kántor Péter* pedig a *Platonov*-fordítás kritikájában az író és művét is mélyen értelmezi, a Teremtés és az Apokalipszis egyidejű ábrázolásának fogva föl a ’Kotlován’ (magyarul: ’Munkagödör’) című regényt.

Mint érzékelhető volt, sok-sok korlátozás és engedmény fogja rugalmas, – elasztikus keretbe Kámán Erzsébeték vállalkozását. Az alapellentmondásokat nem sikerült feloldaniuk; például a tudományos és a könnyedebb hangvételi, mindenféle más műfajú írások együtt közléséből adódó feszültséget. Monografikus vagy összefoglaló jellegű munkákból, terjedelmi okokból, nem közölnek részleteket. A tanulmánykötetek némelyikéből azonban igen. Bibliográfiával szolgálnak mindezek kompenzálásául. Az azonban korántsem teljes.

A könyv már jóval szélesebb körét fogja be a magyarországi russzisztikának, mint az előző verzió, az 1987-es, két kötetes (1945–1980) jegyzet, s nem teljesen a 10 évnyi hosszabbítás okán. Érdekes változáson, nyitáson megy át a koncepció; a szerkesztők által

az irodalompolitikai folyamatra használt „olvadás”-metafora az ő kiadványukra is érvényes valamelyest. *Nyíró Lajos*nak más cikke kerül be, megjelenik a szerzők közt másokkal egyetemben *Dukkon Ágnes*, *Fejér Ádám*, *Kovács Árpád*, *Szilárd Léna*, *Szóke Kata*-*lin*. Nem lehetett könnyű kiválasztani az egyes szerzőt igazán jellemző s a kötet kompozíciójába is leginkább illeszkedő írást, talán nem is sikerült minden esetben. (Gondolok itt például *Balassa Péter*re, *Hetesi István*ra, *Hamvas Bélára*. A közölt írások mind igen jók, de e szerzőknek is vannak még jellemzőbb szövegeik. Esetleg többet is vállalhattak volna némelyiküktől? Balassa Péter közismert méltatásai az orosz irodalomról például a bibliográfiában sem említettek meg. A kötetben közölt, a kettős látás fogására mint sejtelmessé tevő technikára rámutató *Okudzsava*-tanulmánya is nagyon szép, pontos.) S vajon alapos konzultáció előzte meg mindig az illető szerzővel az adott cikk kiválasztását? *Szilágyi Ákostól*, örömkünre, két írást olvashatunk, köztük a már „alaplírá”-nek számító *Paszternak* objektív lírájáról; *Fried Istvántól*, *Hahn Annától* semmit. A kötet a magyar nyelvű publikációkra korlátozódott, ami érthető is, s igazán nem róható fel a szerkesztőknek, hogy ezzel az elvvel is szűkülnek kilátásaik. Szerencsés feloldásnak találok például azt, hogy az egyik leginkább orosz nyelven publikáló kutatónak, *Kovács Árpádnak* két fontos, meghatározó magyar nyelvű írását: Anyegin-tanulmányát s eszmélésregény-modelljét sikerült közölni.

Az általam felsorolt nehézségek, szempontok közül soknak tudatában volt a szerkesztőgárda, s az egyes fejezetek előtti bevezetőben reagálnak is a lehetséges vitapontokra – illetve tesznek alapvető összehasonlító jellegű megjegyzéseket. Megemlítik például, hogy a *Lotman*-iskoláról végre nem maradtunk le, hogy az orosz irodalomtudomány eredményei jórészt nyugati közvetítéssel jutottak el hozzánk, hogy számos irodalmárunk publikál külföldi lapokban (de ennyiben maradnak), hogy mely időszakban látott napvilágot egy-egy jelentős könyv, monográfia. Közlik *Gáldi László*, *Nyíró Lajos*, *Voigt Vilmos* elméleti irányokra reflektáló írását. Az utóbbitól idézek: „Az orosz formalizmus a szó igazi értelmében befejezett irányzat. Eredményei, hatása azonban világszerte megtalálhatók, a mai szovjet irodalomtudományban is. A magyar irodalomszemléletben azonban csak elvétve és töredékesen bukkantak fel az orosz formalisták elgondolásai. Szakmai tanulmányok ugyan foglalkoztak munkásságukkal, de szélesebb körben elért visszhang nélkül.” Iskolapélda értékű *Péter Mihálynak* egy formalista verselemzés tanulságait hagyományos irodalomtörténeti eszközökkel kibővítő elemzése.

Ha az orosz irodalom magyar fogadtatását mérnénk, egyik legfontosabb ismérvként a fordításokat vennénk szemügyre. Itt természetesen másról van szó, azonban az egyes bevezetők talán jobban kitérhetek volna arra, hogy melyik periódusban mit fordítottak jellemzően.

A kiadvány, kicsit leegyszerűsítve, egyre olvashatóbb, értékesebb és „tudományosabb” is lesz, ahogy haladunk benne az oldalak-évtizedek mentén. (Ez nem vonatkozik természetesen a Németh László-szerű géniuszokra.) Nagyszerű fejezet a Helikon szimbolizmus-számából származó két tanulmány, *Nagy István* és *Szilárd Léna* írásának újraközlése. De miért hiányoznak mindenünnen a korábbi formalizmus és avantgárd-számok? (1) S miért kellett még 1988-ra is „becsempészni” egy lehangoló, kellemtelenül anakronisztikus hangú *Illés László*-írást többek közt arról, hogy *Illyés Gyula* milyen jól látta a szovjet eredményeit?

A kötet szerkesztői lefűjják a port jónéhány kicsit feledésbe merült írásról, újraközölnek agyonolvasott s fénymásolatban folyamatosan használt folyóiratanyagokat, s néhány kiváló összehasonlító elemzéssel is szolgálnak, többek közt *Szóke György*, *Kámán Erzsébet* tollából. Szerencsés megoldásnak tartom, hogy a kötet szerkesztője saját írásai közül éppen Németh László recepció-olvasatát közli, ezzel is kifejezésre juttatva, úgy vélem, demonstrálva ideális, optimális koncepcióját könyve feladatáról.

Nehéz meghatározni, hol és mit kellett, lehetett volna másképp tenni, milyen szer-

kesztői elvek váltak volna termékenyebbé. Átfogóbb, a problémákkal inkább szembenéző bevezető tanulmányokra lett volna szükség? (Például a többjelentésű szovjet terminus tisztázására?) Az biztos állítható, hogy a tarkaság kellemesebb, méltányolhatóbb lett volna, ha bővebb, tisztább szempontú bibliográfia egészíti ki a válogatás – akkor inkább vállalható, s ki igazán nem is kerülhető – esetlegességét. Hogy kerül a 687. oldal tetejére, a „Szovjet szerzők irodalomtudományi, esztétikai művei Magyarországon 1971–1988” fejezetbe például több memoár, arcképvázlat, „Az orosz irodalom kistükre” és „Az orosz vallásbölcselet virágkora”? Igazán szerepelhetnének külön rovatban az orosz tárgyú folyóiratszámok a bibliográfiában, hiszen a fogadtatásról ezek az ünnepi – a nem évfordulós értelemben! – anyagok, különszámok mindennél többet elmondanak, s igen jó minőséget képviselnek. Lenne hát minek örülnünk... Maradva még a bibliográfia nem egészen világos szempontjainál: a néha egészen igényes recenziók, a kötetek elő- és utószavai nem kaptak helyet (bár a kötet közöl belőlük), de több tanulmánykötet sem, s a leggyertelműbb az önálló tanulmányok foghíjassága. Vajon minőségi szelekció érvényesült, vagy a szerkesztők nem tartották igazán fontosnak e részét munkájuknak? A jegyzetváltozat még közölte a bibliográfiai előfordulást is a névmutatóban, a könyv már nem, hasznos lett volna, ha az a gyakorlat marad meg.

Egyetemi segédanyag, fontos szövegekkel is szolgáló s némileg dezinformáló, el-elragadó tarka olvasmány, majdnem az ismeretlenség homályában. Egy lépcső ön- és orosz kultúraismeretünkben, melyre, ha csorba is kissé, rá lehet lépünk.

Jegyzet

(1) Helikon 1966/1–2. sz., 1987/4. sz. és 1978/1–2. sz.

KÁMÁN Erzsébet – SIMON Mária – KIS PINTÉR Imréné – JUHÁSZ Terézia: *Orosz írók magyar szemmel V. Az orosz és a szovjet irodalom fogadtatásának válogatott dokumentumai 1945–1990*. Szerk.: KÁMÁN Erzsébet. Tankönyvkiadó, Bp, 1992.

V. Gilbert Edit

Könyvheti kincsek pedagógusoknak

A 2000. évi Könyvhét gazdag kínálatából a pedagógus-sz szakmát közvetlenül érintő kiadványokat emeljük ki. Gyermekek a hőse *Mészáros Márta* 'Kisvilma' című művének, az önéletrajzi ihletésű film-sorozat utolsó darabja a 30-as évek Szovjetunióbeli gyermekélet tükre (Magyar Könyvklub). *Lukácsy András* 'A líra mutatványosai' címmel a költészet és játék határait kereső gyűjteményt közöl (Pont). *Varga Domokos* új könyve – Hét Krajcár Kiadó kiadásában – a családról szól, ezúttal Édesanyám sok szép szava címmel egy első világháború előtti családtörténetrajzolódik ki a sorokból. *Kőrösi Zsuzsanna* és *Molnár Adrienne* az '56-os elitéltek gyermekeinek sorsáról írt dokumentumkönyvet. Az 1956-os Intézet a kiadó. *Nagy Júlia* gyűjteménye ('Kollégium és irodalom a 18–19. században') a magyar diákköltészet eredetébe avat be (Press Publica). a Népi kollégiumok emlékét *Kardos László*-interjú és *Pogány Mária* írása őrzi 'Amikor a népi kollégiumokról vallani kell' címmel (Püski). *Nagy Olga* 'Változó népi kultúra' címmel rendezte sajtó alá a Havadon végzett társadalomnéprajzi gyűjtéseket (Madách-Posonium). A gyerekirodalom klasszikussá váló középgenerációja (*Utassy, Mezey, Kiss Benedek* stb.) mellett *Kovács András Ferenc* is jelentkezik gyermekverskötetettel. 'Miénk a világ' a kötet címe. kiadó: Polis, Kolozsvár.

Körös Tanulmányok

A Dél-Alföldi régió felsőoktatási integrációjába tagozódott egykori KörösFőiskola, mely ma a példaadó *Tessedik Sámuel* nevét viseli évkönyvekben foglalta össze oktatóinak tudományos munkásságát. Az 1998. és 1999. évről jelent meg tanulmánykötet, melyben a békéscsabai-szarvasi Főiskola jeles személyiségei publikáltak javarészt pedagógiai, történeti, társadalomelméleti stb. tanulmányokat. A

köteteket *Kicheller Magdolna* szerkesztette. A szerzők közt *Köteles Lajos, Gáspár László, Fábriánné Kocsis Lenke* és mások neveit találjuk a gazdag kötetben.

Az alsófokú pedagógusképzés – felsőfokon 15, 25 éve

Fontos jubileumot ünnepel az óvóképzés és a tanítóképzés. A társadalmomodernbizáció sodrában az értelmiség csoportjai is felsőfokú képzésben jutnak diplomához. A nemes tradíciók és a modernizációs vívmányok jegyében ünnepi köszöntéssel fordultak a pedagógusokhoz és a szülőkhöz a pedagógusképzés prominens személyiségei. *Cseh Sándor*, az Óvó – és Tanítóképzők Egyesületének elnöke s *Leitner Sándor* a Tanító- és Óvóképző Főiskolák, Főiskolai Karok Főigazgatói kollégiumának elnöke. A felhívás szórólapként terjedt el az oktatási intézményekben.

MH

A MH Lyceum alapítvány ezévi szakmai konferenciáját – nagy nyilvánosság előtt – az ifjúság karrierlehetőségeinek szentelte. Nagy érdeklődés kísérte *Gazsó Ferenc* professzor előadását, a vállalkozói szféra és a pedagógusok dialógusát. Mint köztudott, a MH Lyceum alapítvány a fenntartója a középiskolázás számára új esélyt nyitó Zöld Kakas Lyceumnak. A konferencián mutatták be a tavalyi ülés dokumentumkötetét, mely Az értékközvetítés feszültségei címen jelent meg. E kötet kiemelkedő szerzője *Heller Ágnes*.

Zsákomban a bábom

A hagyományos sárospataki bábpedagógiai fesztivál és tanácskozás témája a bábjáték és a pedagógia összefüggései. Az előadók közt *Vekerdy Tamás* álláspontját ismerhettük meg.